
Mezi teorií a praxí

Klima a násilí v českých školách: neslušné chování žáků vůči učitelům

Magdalena Kohout Diaz

Anotace: Studie seznamuje s některými výsledky francouzského výzkumu ověřování klimatu a údajného epidemického rozsahu šikany v českých základních školách. Díky němu došlo k odhalení fenoménu neslušného a nevhodného chování žáků vůči učitelům jako nového indikátoru edukačního klimatu a vztahů ve škole. Nastihuje nesnadnou sociální a ekonomickou situaci učitelů spojenou s problémem utváření pedagogického a didaktického vztahu a s potřebou vědeckých analýz současného stavu jejich profese.

Klíčová slova: klima školy, šikana v českých školách, vztah žáků a učitelů, komparativní výzkum

Abstract: The article presents selected results of a French research project that analysed the climate and alleged spread of chicane in Czech basic schools. The phenomenon of disrespectful and improper behaviour was discovered as a new indicator of educational climate. The research refers to the difficult social and economic position of teachers which is interconnected with the topic of building pedagogic and didactic relationships. It also indicates the need for further analyses of the state of the teaching profession.

Key words: school climate, chicane in Czech schools, relationship between pupils and teachers, comparative research

Úvod

Z pohledu cizího pozorovatele a výzkumníka se může stav české školy jevit jako překvapující. Z mediálního, někdy i odborného hlediska je současná česká škola představována jako místo častých výbuchů šikany a jiných forem násilí. Když jsme však pootevřeli dveře tříd, mohli jsme v nich často

obdivovat pohodu a klid. Jaké je tedy vlastně klima českých základních škol?

Cílem našeho komparativního výzkumu bylo ověřit epidemický či závažný stav šikany. Šikana je termín, který pochází z francouzského termínu *chicane* a který představuje spíše spor, hašteření a hádání než tvrdé trápení nebo ubližování. Náš text poukazuje na to, že vysoký počet žáků, kteří se sami uvádějí jako oběti ubližování, neznamená vždy automaticky šikanu. Ukazuje se, že školní klima v českých základních školách je dobré a že z komparativního hlediska, v porovnání s Francií, by se vědecká a praktická pozornost měla orientovat spíše na kvalitu vztahů žáků s učiteli a jinými dospělými ve škole.

Metody výzkumu

Všeobecným rámcem výzkumu je výzkum školního klimatu v českých základních školách, který uskutečnila Evropská observatoř školního násilí. Výzkumné šetření v České republice se uskutečnilo v Praze, Olomouci a v jejich okolí v roce 2005. Výzkumu se účastnilo 1 638 respondentů z prvního a druhého stupně základních škol ($n = 15$), kteří se vyjadřovali k 30 otázkám týkajících se školního klimatu (Grecmanová, 2003). Výzkum se primárně opíral o speciální teorii observatoře školního násilí (Debarbieux, 2003), podle které školní násilí nezávisí na každém (eventuálně problematickém) žákovi jako *individu*, ale je výsledkem sociální či kolektivní konstrukce tohoto fenoménu. Otázka školního násilí a šikany je rovněž úzce spojena s globálním utvářením školního prostředí (Chráška, Tomanová a Holoušová, 2003), vnitřních i vnějších vztahů a role institucí.

Dotazník byl adaptací francouzské verze používané Evropskou observatoří školního násilí (Debarbieux, 1996). Výjimkou byly dvě otázky o šikanování, převzaté z výzkumného projektu MŠMT *Sociální klima v prostředí základních škol České republiky* (Havlíková a Kolář, 2001).

Jedním z hlavních cílů výzkumu bylo ověřit primární výsledek tohoto výzkumu MŠMT, podle kterého je neuvěřitelných 41 % žáků českých základních škol šikanováno. Má šikana opravdu takový a podle výzkumníků až epidemický rozměr? Pokud tomu tak není, jaké je klima v české základní škole v porovnání s Francií a jaký je jeho hlavní ukazatel?

Druhá fáze výzkumu spočívala v 63 rozhovorech s učiteli nebo řediteli škol, které přispěly k ověření a doplnění výsledků dotazníků. Bylo provedeno porovnání českých a francouzských výsledků výzkumů školní šikany (Debarbieux, 2003) spolu s porovnáním mezi pohledem žáků a učitelů na tento fenomén. Statistické vypracování speciálního ukazatele školního klimatu (na základě globální evaluace školy, vztahů mezi žáky a učiteli a ostat-

ními dospělými ve školách, stupně slušného chování vůči učitelům a evaluace kvality vyučování) a speciální charakteristiky vztahu ke škole (špatná, dobrá, střední kvalita školy, neslušné chování vůči učitelům) umožňují nový a v jistém aspektu odlišný pohled na situaci školního násilí v české škole.

Hlavní výsledky: od šikany ke kvalitě vztahu k učiteli

Na otázku, zda bylo žákům ve škole ublíženo, 45,3 % z nich odpovídá, že ano. Zdá se tedy, že šikana je opravdu epidemický fenomén v českých základních školách (Fojtíková, 2000; Kolář, 2001). Náš výsledek je dokonce vyšší než výsledek výzkumu Havlínové a Koláře (2001). Nicméně na něj musíme nahlížet v souvislosti s ostatními výsledky našeho výzkumu.

Celkově je česká základní škola hodnocena jako dobrá – 52,2 % žáků uvádí, že je dost dobře učí (42,2 % žáků) a velmi málo trestá (60 % nebylo trestáno a 88,2 % bylo pochváleno). Žáci ji vnímají spíše jako nenásilnou (71,1 % respondentů).

Celkem 47,1 % žáků uvádí, že vztahy mezi žáky jsou spíše dobré. Tyto vztahy jsou dokonce jediným faktorem, který není posuzován jako špatný v žádné z patnácti zkoumaných škol, ve kterých se výzkum odehrál. Čeští žáci vztahy mezi žáky hodnotí jako dobré častěji než žáci francouzských škol stejné úrovně školského systému (40,2 %). Jak tedy vysvětlit tento paradoxní výsledek?

Termín *šikana* je spontánně uveden žáky pouze dvakrát. Proč? Ublížování, které sledovaní žáci uvádějí, je hlavně psychické a spočívá převážně v nadávkách (17,3 %), posměchu a pomluvách. Když se ptáme žáků, jaké nadávky to byly, výsledky poukazují převážně na obecně známé, používané a „populární“ nadávky.

Nemůžeme samozřejmě nebrat v úvahu a opomíjet závažnost nadávek a psychického týrání, ale je nutno zdůraznit, že ubližování, o které se jedná, nemá podle našeho výzkumu dramatický charakter. Žáci se označují převážně jako oběti nadávek a slovo *šikana* nechávají pro tvrdé, fyzické týrání, které uvádějí jako velmi vzácné.

Ale je jiná oblast, kterou posuzují žáci jako závažnější a daleko podstatnější – jde o vztahy s dospělými ve škole a hlavně s učiteli. Žáci tyto vztahy vnímají a hodnotí jako velmi citlivý indikátor školního klimatu, daleko závažnější než vztah ke spolužákovi. Porovnání s francouzskými školami ještě zdůrazňuje tento výsledek výzkumu.

Můžeme konstatovat, že především od tohoto vztahu se odvíjí klima české základní školy, a to na rozdíl od situace ve Francii, kde je celkově dobrá kvalita klimatu hlavní charakteristikou prvního stupně základní školy. Francouzská situace se potom vyvíjí směrem k násilí typu šikany až na dru-

hém stupni školského systému (*collège*). Hlavním ukazatelem typu vztahů ve škole je v české základní škole výrazně neslušnost a agresivita vůči učiteli (uvádí ji v českých školách až 61 % respondentů oproti 15,2 % ve Francii, kde je tento ukazatel posuzován jako typický). Klima základní školy se tedy primárně mění podle této reference a ne podle typu vztahu se spolužáky, či podle stupně závažnosti šikany.

V komparativním pohledu dotazníky ukazují, že v české základní škole je (oproti jiným ukazatelům školního klimatu) tato kvalita vztahů žáků k učitelům neuspokojivá. V porovnání s Francií čeští žáci převážně uvádějí, že kvalita vztahů s učiteli je hodně nebo středně nevhodná či nenáležitá (respektive 24,1 % a 49,6 %). Ve Francii jsou stejné ukazatele uváděny jen 7,7 % a 14,7 % dotazovaných žáků. Neslušnost žáků vůči učitelům je posuzovaná jako občasná nebo neexistující v České republice u 12,2 % a 7,4 % žáků (ve Francii u 40,3 % a 31,7 % žáků).

Samozřejmě, že musíme tyto výsledky chápat ve spojení se změnami školních a celospolečenských norem v měnícím se prostředí. V rozhovorech, které byly součástí našeho zkoumání, se v této souvislosti učitelé vyslovovali ke spletnosti a nejasnosti nových školních mýtů (Prokop, 2003), jako jsou globalizace, konvergence s EU a změna postavení škol směrem k tržnímu hospodářství, i když se jejich vlastní finanční a sociální situace zhoršuje. Uváděli také velmi často změnu sociální a rodičovské autority a nově se projevující formy zanedbávání rodinného života a výchovy v rodině. Jaký typ chování se zdá být slušným pro české nebo francouzské učitele a žáky? Je možné, že neslušnost znamená vlastně proces vnitřní adaptace žáků k jakési nevyslovené učitelské tradiční normě.

Naše interpretace provedeného výzkumu proto poukazuje zejména na nutnost pokračovat ve výzkumech zaměřených na změny učitelových představ o školních hodnotách a normách (Průcha, 2002). Jak definují slušnost a respekt v nové společnosti? Jaký typ chování čekají učitelé od žáků a naopak?

Šikana tedy není hlavní charakteristikou české školy, jak někdy bývá zdůrazňováno. Česká škola se proměňuje a spočívá spíše v kvalitě vztahů žáků s dospělými pracovníky školy a hlavně s učiteli. Jak uvádějí Kraus, Vacek a Juráčková (2003), vztah s učitelem je základním článkem školního klimatu. A podle námi provedeného výzkumu se tento vztah v české základní škole nejeví jako dobrý. Čím je to dáno? Na základě našeho výzkumu lze konstatovat, že můžeme například vyloučit časté trestání. V porovnání s Francií se v české škole poměrně málo trestá, jen 36,6 % respondentů proti 51,7 % ve Francii. Nicméně se ukazuje, že čeští žáci posuzují například jako velmi nespravedlivé potrestání snížením známky z chování ředitelem školy či učitelem. Tato reakce dospělých je hodnocena a považována jako opravdu násilná. I zde musíme konstatovat, že násilí tedy má zdroj v kvalitě peda-

gogického a výchovného vztahu. Podrobnější výzkumy zaměřené na funkci trestu a školního řádu se zdají být v této situaci nezbytné. Netrestání bylo často učiteli zdůvodněno obavou z možností eventuálního rozporu s rodiči v novém kontextu změny edukace v tržním prostředí (Prokop, 2003).

Z komparativního hlediska se dále ukázalo, že kvalita vyučování je českými žáky hodnocena jen jako průměrná (34,5 % českých žáků proti 15,1 % ve Francii), jako dobrá je posuzována více ve Francii (53,2 %) proti 17,3 % v České republice.

Celkově náš výzkum rovněž potvrzuje výsledky výzkumu Krause, Vacka a Juráčkové (2003) v tom smyslu, že důvěra žáků v dospělé je dnes velmi nízká. Jak uvádí Spilková (2005) nebo Průcha (2002), je tedy nutné podrobně se zajímat z vědeckého i praktického hlediska o pedagogický vztah mezi učiteli a žáky a zvláště o kvalitu změny postojů učitelů v nové sociální a ekonomické situaci po roce 1989.

Závěr: pokračování reflexe postojů učitelů

Fenomén šikany může být až demonizován. Náš výzkum ukazuje, že situace v oblasti vztahů mezi žáky českých základních škol není až tak kritická. Vztahy jsou hodnoceny jako dobré, stejně tak jako celkové klima české základní školy.

Z komparativního hlediska však nejsou problémy školní šikany pro posuzování školního klimatu příliš reprezentativní, toto klima závisí spíše na kvalitě pedagogického a didaktického vztahu mezi žáky a učiteli. Sami žáci uvádějí, že jsou k učitelům neslušní a že kvalita vztahů mezi nimi a dospělými ve škole není moc dobrá. Toto zjištění vybízí k pokračování výzkumu, který ukáže, jak lze tento výsledek odůvodnit.

Jde o závažný problém, který nás vyzývá, abychom zaměřili pozornost na téma pedagogického postavení a postojů učitelů spolu s působením celkového rámce společenských, politických a ekonomických změn, které se odehrávají v české škole. To je základní otázka a problém nejen pro další výzkum, ale rovněž pro eventuální změny v odborné přípravě učitelů.

Autorka děkuje pracovníkům Pedagogické fakulty UK v Praze, Pedagogické fakulty UP v Olomouci a dr. Michalu Kolářovi za jejich obětavou spolupráci na výzkumu.

Literatura

- DEBARBIEUX, E. *La violence en milieu scolaire*. T1, Etat des lieux. Paris: E. S. F., 1996.
DEBARBIEUX, E. *Les microviolences et le climat scolaire: évolution 1995-2003 en écoles élémentaires et en collèges*. Rapport dactylographié d'une recherche commanditée par le Conseil Régional d'Aquitaine et le Ministère de l'Éducation Nationale

- (DESCO2) – M. E. N. 2003. Dostupné v angličtině, francouzštině a španělštině na: www.obsviolence.com.
- FOJTÍKOVÁ, M. *Nebezpečná epidemie. Cyklus o šikaně s dr. Kolářem*. Rodina a škola č. 3–12/2000. Dostupné na <http://www.sikana.org>.
- GRECMANOVÁ, H. Klima současné české školy. In CHRÁSKA, M., TOMANOVÁ, D., HOLOUŠOVÁ, D. (ed.) *Klima současné české školy*. Brno: Konvoj, 2003, s. 14–28.
- HAVLÍNOVÁ, M., KOLÁŘ, M. *Sociální klima v prostředí základních škol České republiky*. Praha: MŠMT ČR, 2001.
- KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování. Cesta k zastavení epidemie šikanování ve školách*. Praha: Portál, 2001.
- KRAUS, B., VACEK, P., JURÁČKOVÁ, I. K problematice šikany v současné škole. In CHRÁSKA, M., TOMANOVÁ, D., HOLOUŠOVÁ, D. (ed.) *Klima současné české školy*. Brno: Konvoj, 2003, s. 259–265.
- PROKOP, J. Kritika a mýty současné školy. In CHRÁSKA, M., TOMANOVÁ, D., HOLOUŠOVÁ, D. (ed.) *Klima současné české školy*. Brno: Konvoj, 2003, s. 46–62.
- PRŮCHA, J. *Učitel. Současné poznatky o profesi*. Praha: Portál, 2002.
- SPILKOVÁ V. (ed.) *Proměny primárního vzdělávání v ČR*. Praha: Portál, 2005.

KOHOUT DIAZ, M. Klima a násilí v českých školách: neslušné chování žáků vůči učitelům. *Pedagogická orientace* 2007, č. 2, s. 47–52. ISSN 1211-4669.

Autorka: Magdalena Kohout Diaz, Evropská observatoř školního násilí, Univerzita Victor Segalen, Bordeaux, mkohout@wanadoo.fr